

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Narzędzia bibliograficzne w badaniach historii prasy, ze szczególnym uwzględnieniem czasopism centralnych związków samorządowych w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej

Author: Karol Makles

Citation style: Makles Karol. (2013). Narzędzia bibliograficzne w badaniach historii prasy, ze szczególnym uwzględnieniem czasopism centralnych związków samorządowych w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej. "Nowa Biblioteka" (Nr 1 (2013), s. 59-73).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Nowa Biblioteka
nr 1 (12), 2013

Karol Makles

Zakład Historii Książki i Bibliotek
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej
Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: karol.makles@us.edu.pl

**NARZĘDZIA BIBLIOGRAFICZNE W BADANIACH HISTORII PRASY,
ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM CZASOPISM CENTRALNYCH
ZWIĄZKÓW SAMORZĄDOWYCH
W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

ABSTRAKT:

Tekst prezentuje możliwości wykorzystania metod i technik bibliograficznych w badaniach historii prasy. Skupiono się na omówieniu i zaprezentowaniu przydatności narzędzi bibliograficznych na różnych etapach pracy badacza prasy. Zwrócono uwagę na możliwości zastosowania technik bibliograficznych, jako warsztatowej podstawy w badaniach historii prasy, głównej metody monograficznej w badaniu poszczególnych tytułów oraz cennego źródła informacyjnego, przydatnego do dalszych poszerzonych badań. Dla egzemplifikacji posłużono się badaniami nad historią prasy centralnych związków samorządowych Drugiej Rzeczypospolitej.

SŁOWA KLUCZOWE:

Bibliografia. Metoda bibliograficzna. Bibliografia zawartości prasy. Monografia bibliograficzna. Prasa – metodologia. Historia prasy. Prasa centralnych związków samorządowych (1918-1939). „Samorząd”. „Samorząd Miejski”. „Samorząd Terytorialny”.

Problematyka metod badawczych stosowanych w prasoznawstwie jest szeroka i w wielu aspektach dyskusyjna. Nie sposób w ramach jednego artykułu wyczerpująco omówić to zagadnienie. Dlatego też skupię się na metodzie, która odgrywa w badaniach poszczególnych tytułów prasy istotną rolę. Artykuł ma w swym założeniu przybliżenie możliwości zastosowania metody bibliograficznej do prowadzenia rozważań naukowych z zakresu historii prasy lub z użyciem materiału czasopiśmienniczego. Podstawą rozważań jest analiza metod wykorzystywanych przez badaczy historii prasy Drugiej Rzeczypospolitej, a w szczególności prowadzonych w Zakładzie Historii Książki i Bibliotek Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach – analiz prasy samorządowej, ukazującej się w latach 1918-1939¹.

Czasopisma stanowią bogate źródło informacji. Ich badaniami zainteresowani są przedstawiciele wielu dziedzin nauki. Wśród naukowców zajmujących się prasą są m.in. bibliolodzy, kulturoznawcy, socjologowie, historycy oraz oczywiście prasoznawcy. Każde z podejść posiada bogatą, dostosowaną do specyfiki nauki metodologię badawczą. Najpełniej teoretycznie i metodologicznie problematyką czasopiśmienniczą zajmuje się prasoznawstwo, które prowadzi dyskusję nad przedmiotem, a także metodami badawczymi. Przykładem może być jedna z bardziej znanych w tej dyscyplinie polemika naukowa nad definicją, celami i metodami prowadzona przez Irenę Tetelowską i Mieczysława Kafła oraz badaczy z nimi związanych². W literaturze obecne są więc różne sposoby widzenia przedmiotu badań czasopiśmienniczych i definicje prasoznawstwa. W świetle wyjaśnień encyklopedycznych prasoznawstwo oznacza dyscyplinę naukową zajmującą się badaniem określonego – lub określonych – przejawów życia społecznego w ich ujęciu funkcjonalnym oraz instytucjonalnym [6, szp. 1778-1779; 7, s. 192-194]. Przedmiot badań prasoznawczych znajduje się zatem w nurcie nauk humanistycznych i społecznych, czyli m.in. nieopodal bibliologii i informatologii, które wykorzystują prasoznawstwo jako naukę pomocniczą.

Szeroko reprezentowanym kierunkiem badawczym prasoznawstwa jest historia prasy. Obiektami badań z tego zakresu są poszczególne tytuły

¹ Efektem tychże analiz jest – mająca ukazać się w najbliższym czasie drukiem – dysertacja doktorska *Prasa Centralnych Związków Samorządowych w Drugiej Rzeczypospolitej. Studium historyczno-bibliologiczne* [Zob. 13].

² Znamienity teoretyk prasoznawstwa, Marian Kafel sugerował, że prasoznawstwo zajmuje się badaniem wszystkich ośrodków informacji masowej, więc też radia, telewizji czyli także zasobów Internetu [Zob. 10, s. 102-103]. W opozycji do wspomnianego występowała Irena Tetelowska, która proponowała zawężenie pola badawczego, bądź zastosowanie pojęcia – nauk o środkach masowej informacji, które dziś wydają się być bliskie np. informatologii [Zob. 19, s. 3-16]; Zob. też [9].

bądź zespoły tytułów. W nurcie badań historii prasy analizowane są różnorodne zagadnienia. Główny cel istnienia prasy zawiera się w funkcji przekazywania społeczeństwu informacji i jej wpływu na opinię publiczną. Zauważa to celnie – w swym artykule zatytułowanym *Metody badawcze w prasoznawstwie* – Wojciech Spaleniak, twierdząc, że głównym postulatem badania dla historyków prasy powinno być spostrzeżenie przedmiotu badań, czyli czasopism, jako części procesu rozwojowego ludzkości. Pisz on: „Z powyższego [nieodzownego związku prasy ze społeczeństwem – K. M.] wypływa generalny postulat badawczy dla historii prasy, mianowicie, że swój przedmiot badań powinna traktować jako jeden z elementów procesu rozwojowego społeczeństwa” [18, s. 173].

Jako zjawisko społeczne, prasa posiada stale określoną formę materialną, piśmienniczą, a także ideową. Dlatego też stwierdzenie, że nie funkcjonuje prasa niezależna od wpływów czynnika organizacyjnego, związanego z finansowaniem, który często łączy się z ideowym, wydaje się być zasadne. Zatem kontekst organizacyjny i geopolityczny winien być nieodzownym elementem procesu badawczego. Specyfika prasy wiąże się także z różnorodnością typologii o charakterze formalnym oraz rzeczowym. Cytowany już Spaleniak proponuje katalog podstawowych problemów badawczych, w którym można wyszczególnić poszczególne grupy:

- warunki działania (sytuacja gospodarcza, społeczna, polityczna, poziom oświaty i kultury, prawna);
- baza materialna i administracyjna (podstawy finansowania, pomieszczenia, drukarnia, rozpowszechnianie);
- redaktorzy i współpracownicy;
- zadania prasy (dysponenci i odbiorcy);
- strona formalna (układ typograficzny, szata graficzna);
- struktura tematyczna (gatunki dziennikarskie, aktualność informacji);
- treść;
- zasięg oddziaływania (nakłady, drogi i obszar kolportażu, odbiorcy, pozycja tytułu w kontekście prasy segmentu, regionu czy kraju);
- zakres oddziaływania (wpływ na społeczeństwo)³.

Możliwości przeprowadzenia kompletnych analiz uzależnione są od materiału faktograficznego i dokumentacyjnego, którym dysponujemy oraz dobrania metod badawczych. Podstawowym źródłem w badaniach nad prasą – poza zwykle rozproszonymi i często niekompletnymi

³ Klasyfikację podaję za publikacją Wojciecha Spaleniaka [18, s. 175].

archiwaliami czy wzmiankami w literaturze – pozostaje materiał w postaci samych tytułów⁴.

Poddawany badaniom zestaw źródeł ma w przypadku prasy różny charakter, dlatego konieczne jest wybranie właściwych metod badawczych. W ramach historii prasy, z której często korzystają także bibliolodzy i informatolodzy, najczęściej stosuje się metodę analizy i krytyki źródeł, analizy treści, obserwacji, statystyczną oraz uważaną za najważniejszą autonomiczną dla prasoznawstwa – metodę ilościowej analizy periodyków, która choć uznawana jest za bardzo szczegółową, nie jest zbyt często wykorzystywana [por. 7, s. 29-30]. Poza ostatnią, wszystkie z wymienionych metod są adaptowane na potrzeby badań prasoznawczych z innych nauk.

W katalogu tym brak, często marginalizowanej, metody bibliograficznej, która staje się podstawą wszystkich badań związanych z prasą. Termin bibliografia możemy rozumieć w różny sposób. Rozumiejąc termin szeroko, za bibliografię uznać należy „jedną z dyscyplin wchodzących w skład nauki o książce (bibliologii)” [22, s. 13], mającą za swój przedmiot wszelkie dokumenty i własną metodologię. Bibliografia stanowi także podstawę teoretyczną badań bibliograficznych. W innym rozumieniu bibliografia jest to – mająca szczegółowe wytyczne i przepisy – „metodyka sporządzania opracowań bibliograficznych” [22, s. 13]. Za bibliografię uznaje się też uporządkowane zestawienia dobranych dokumentów oraz polegającą na przygotowaniu opracowań bibliograficznych „działalność bibliograficzną” [22, s. 13].

Spośród ujęć terminu wyszczególnić można więc dwa główne: szersze – charakteryzujące bibliografię jako naukę oraz węższe – dotyczące techniki tworzenia opisów, zestawień, dotyczących konkretnego zagadnienia. Bibliografia posługuje się przy tym specyficzną dla siebie metodą – opisem bibliograficznym, mogącym występować w dwóch formach: rejestracyjnej oraz adnotowanej. W ramach swych badań bibliografia posiłkuje się także metodami zaczerpniętymi z nauk pomocniczych, jak historyczną, typograficzną czy statystyczną [18, s. 177]. W odniesieniu do badań nad historią prasy, obecność metod bibliograficznych wydaje się być zagadnieniem bezdyskusyjnym. Niemniej obszary, w których zastosować można narzędzia bibliograficzne, są bardzo szerokie.

---

⁴ O źródłach do badań prasy pisali np. M. Tyrowicz: *Klasyfikacja źródeł do dziejów czasopiśmiennictwa i prasy*. „Prasa Współczesna i Dawna” 1958 nr 4, 35-50; B. Dymek: *Materiały źródłowe do historii prasy w warszawskim Archiwum Akt Nowych*. „Prasa Współczesna i Dawna” 1958 nr 4, s. 122-127; R. Wapiński: *Problemy źródłoznawcze badań prasoznawczych*. W: *Werbalne i pozawerbalne środki wyrazu w źródle historycznym*. Warszawa 1981, s. 108-115; S. Dziki: *Warsztat dokumentacyjny prasoznawcy. Problemy teoretyczno-metodologiczne, tradycje, stan, postulaty*. Wrocław 1992.

Przygotowanie oraz opracowanie materiału w sposób zaplanowany i systemowy, z wykorzystaniem poprawnie dobranych metod, a także wspierających je szczegółowych technik badawczych, jest elementem odpowiednio przeprowadzonych czynności naukowych. Dlatego też wybór sposobu korzystania ze źródeł periodycznych jest nieodzownym i istotnym elementem gruntownych analiz prasy, jako przedmiotu bądź źródła badań. Podczas wielu czynności związanych z opracowywaniem, a także analizowaniem materiału czasopiśmienniczego, możemy skorzystać z narzędzi bibliograficznych.

Podstawą przy prowadzeniu badań – czy to w przypadku analiz jednego, jak i wielu tytułów – jest we wstępnych etapach, przygotowanie w oparciu o kwerendy archiwalne, biblioteczne, bibliograficzne, zestawienia materiałowego. Tematyką powyższych działań odnośnie do historii prasy może być np. określenie stanu badań, wykazanie lokalizacji i kompletności badanych tytułów, a także ich obecności w opracowaniach bibliograficznych. Profesjonalnie przygotowany spis nie musi być jedynie rejestrem o charakterze dokumentu roboczego, ale może stać się wartościowym materiałem, stanowiącym katalog przydatny szerszemu gronu badaczy, stanowiąc inspirację i podstawę do dalszych, pogłębionych badań. Przy tworzeniu zestawień zastosować można formę bibliografii adnotowanej, w której odnotowuje się informacje szczegółowe, jak np. opisy treściowe, dane, dotyczące stanu zachowania, zmiany tytułów, wydawców czy redakcji. W pierwszym rzędzie, fachowo skonstruowany – czyli oparty na właściwym modelu i metodzie – spis bibliograficzny systematyzuje materiał i pozwala poruszać się w obszernym materiale prasowym. Założony apriorycznie model bibliografii może być oczywiście modyfikowany, jeśli w trakcie działań badawczych okaże się zbyt wąski. Ten bardzo ważny w pracy nad materiałem czasopiśmienniczym etap uznać należy za konieczny element każdego działania naukowego. Wykorzystanie narzędzi bibliograficznych nie powinno jednak kończyć się na początkowym etapie czynności badawczych.

Istotnym dla badania historii prasy elementem są analizy zagadnienia ilościowego jej rozwoju. W tym kontekście nieocenionym źródłem informacji są bibliografie ogólne i specjalne, odnotowujące ilościowy rozwój rynku prasowego oraz jego elementy składowe. Zestawienia bibliograficzne rejestrować mogą przekrój struktury periodycznej regionu bądź całego kraju czy uwzględniać podział prasy według typologii tematycznej. Jeśli materiał taki ma charakter pełny, może stanowić cenne źródło wniosków porównawczych, określających miejsce badanego zjawiska w systemie prasy. Opracowania bibliograficzne tego typu wymienia i systematyzuje – w swym artykule zatytułowanym *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918-1939* – Władysław Marek Kołasa [11, s. 23-28].

Jak zauważa Kolasa, oceniając badania nad historią prasy, ukazującą się w latach 1918-1939, obok cennych opracowań ogólnych⁵, główną część stanowią prace, dotyczące poszczególnych czasopism, zespołów tytułów oraz monograficzne⁶. Dla tych ostatnich nieocenionym źródłem, szczególnie przy monografii tytułów, bywa bibliografia zawartości prasy. Metoda ta może spełniać kilka zadań, jako specyficzna metoda warsztatowa dla badacza historii prasy, główna metoda monograficzna w badaniu poszczególnych tytułów oraz cenne źródło informacyjne do dalszych, poszerzonych analiz [18, s. 178]. Opracowywane na potrzeby badań zestawienia często realizują więcej niż tylko jedno zadanie.

By spełniała swe cele, bibliografia taka musi zostać poprawnie skomponowana. Stworzenie koncepcji bibliografii zawartości czasopisma lub czasopism nie jest zagadnieniem prostym, gdyż badacz staje przy jej przygotowaniu przed wieloma problemami. Jedną z najistotniejszych kwestii jest przyjęcie właściwej techniki i dopasowanie jej do badanego materiału.

Najpełniejszy obraz uzyska się, przyjmując zasadę kompletności. Obliguje ona do rejestrowania całości czasopisma i stosowana powinna być przy materiale o charakterze specjalnym, w którym każda informacja stanowi wartościowe źródło do badań. Taką koncepcję przyjąć należy w bibliografowaniu periodyków o charakterze zabytkowym bądź trudno dostępnym. Nie zawsze jednak – ze względu na obszerność niektórych zespołów czasopism – można zastosować ten model. Sytuacja taka występuje m.in. w przypadku zestawienia, którego przedmiotem są np. gazety codzienne.

Mając do czynienia z obszernym zbiorem informacji, trzeba przyjąć i wyznaczyć kryteria selekcji, w ramach których będziemy prowadzić spis. Można wyznaczyć je pod kątem formalnym, ilościowym, jakościowym – czyli wartościowania – oraz wykorzystać formy krzyżowe. W ramach kryterium formalnego dokonujemy selekcji ze względu na zawartość treści w poszczególnych stałych działach, pomijamy pozostałe. Zastrzeżenie to może skutkować opuszczeniem ważnych dla badanego zagadnienia informacji zawartych np. w cyklach tematycznych. Jest

⁵ Zob. np. A. Paczkowski: *Prasa polska w latach 1918-1939*. Warszawa 1980.

⁶ Zob. np. T. Kłak: *Czasopisma Awangardy*. Cz. 1-2. Wrocław 1978-1979; A. Magnowska: *Polska prasa studencka w II Rzeczypospolitej*. Poznań 1994; I. Michalska: *Czasopisma dla dzieci w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*. Łódź 1994; J. Pytel: *Polska prasa wojskowa 1914-1921. Powstanie, rozwój i jej miejsce w życiu politycznym*. Toruń 2002; A. Kaleta: *Polskie katolickie czasopiśmiennictwo misyjne w II Rzeczypospolitej*. Kalisz 2001; G. Wrona: *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918-1939*. Kraków 2005; A. Graboń: *Problematyka żydowska na łamach prasy akademickiej w okresie międzywojennym*. Kraków 2008; T. Mielczarek: *Prasa w systemie politycznym Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*. Sosnowiec 2009.

to właściwie przykład także koncepcji krzyżowej, gdyż funkcjonuje tu również kryterium wartościujące. Zastosowanie koncepcji ilościowej, w ramach której spis rejestruje tylko teksty obszerniejsze, skutkuje pominięciem np. – niejednokrotnie ważnych oraz będących czasem jedynym zapisem – krótkich notatek kronikarskich. Selekcjonowanie prasy pod kątem wartości treściowej uwypukla najbardziej istotne treści danego pisma, określając koncepcję i politykę periodyku. Tu zadanie przygotowującego wiąże się z subiektywną oceną wagi tekstów składających się na kierunek czasopisma⁷.

Przyjęcie odpowiedniej formy należy do zadań trudnych i – jako kluczowy element planowania pracy – pozwoli badaczowi, na podstawie źródeł, uzyskać bogaty materiał, który będzie podstawą do kompletnego opisu zjawiska. Istotne przy budowie zestawienia rejestrującego zawartość czasopisma jest wybranie właściwej, ujednocionej formy opisu bibliograficznego. Pomocne są tu normy opisu bibliograficznego. Pamiętać jednak trzeba, że istotne informacje – zbierane w trakcie przygotowania bibliografii zawartości – nie powinny być pomijane, tylko ze względu na założone apriorycznie ramy opisu. Dlatego też ważną rolę odgrywa wypracowanie specyficznej i ergonomicznej w stosunku do badanego materiału, budowy opisu. Szczególnie w tym gronie przedstawiają się spisy bibliograficzne adnotowane, w których dodatkowe, zawarte w adnotacjach dane, podnoszą wartość zestawienia.

Nie bez znaczenia dla bibliograficznego spisu zawartości ma model układu zestawienia. Ten dobrać należy do typu czasopisma, czasu jego ukazywania się oraz przeznaczenia bibliografii. Modele podziału materiału podobne są do tych stosowanych powszechnie w bibliografii, czyli np.: alfabetyczny, chronologiczny, systematyczny, przedmiotowy i krzyżowy [por. 20, s. 130-133]. Szczególnie ciekawe wydaje się zastosowanie układu systematycznie dzielącego treść na grupy tematyczne. Budowa takiego zestawienia pomocna będzie przy dokonywaniu analizy treściowej, a także stanie się wsparciem dla dalszych badań.

Bibliografia zawartości prasy uzupełniana jest spisami, indeksami czy wykazami pomocniczymi. Można za ich pośrednictwem obserwować ewolucje elementów czasopisma, np. zmiany w strukturze formalno-wydawniczej periodyku. Stwarza to więc sposobność do przygotowania wstępnej refleksji nad np. ewolucją ilościową stałych działów, szatą ilustracyjną, układem typograficznym, aktywnością autorów, redakcji i ogłoszeniodawców, a także elementami takimi jak: nakład, format, objętość, paginacja, cena, łamanie tekstu czy baza poligraficzna. Ich uniwersalność pozwala na zebranie materiałów i przygotowanie cennych zestawień do przeprowadzenia rozległych badań nad konstytutywnymi

⁷ Systematykę podziału bibliografii zawartości przytoczyłem na podstawie informacji z tekstu: Stefani Skwirowskiej [17, s. 346-366].

elementami prasy. Do opracowania danych pozyskanych z użyciem dodatkowych spisów bibliograficznych, konieczne jest wsparcie się metodami pomocniczymi oraz wypracowanie szczegółowych technik. Konkretnie przykłady wykorzystania adnotacji i spisów pomocniczych przedstawię w kontekście badań prasy samorządowej.

Wybranie oraz wypracowanie właściwej formy i – w ramach wybranego modelu – stopnia kompletności oraz gruntowne przygotowanie bibliografii zawartości czasopism, daje sposobność do wyciągnięcia pogłębionych wniosków całościowych dotyczących omawianego zjawiska prasowego. Zestawienie poszczególnych opracowanych w trakcie przygotowywania spisu zawartości części składowych tytułu stworzy obraz tendencji w periodyku. Można brać pod uwagę: zawartość tematyczną, politykę redakcyjną, fluktuacje autorów, stopień oddziaływania na opinię publiczną, sytuację ekonomiczną tytułu czy preferencje dystrybucyjne. Jak wspominałem wcześniej, zredagowana bibliografia może stać się źródłem pomocnym dla innych badaczy.

Przykładem wykorzystania metod bibliograficznych do badania prasy będzie przywołana już dysertacja poświęcona prasie centralnych związków samorządowych ukazujących się w Drugiej Rzeczypospolitej. Nim jednak przejdę do zagadnienia metod bibliograficznych, wykorzystanych przy badaniu problematyki, konieczne jest choćby krótkie wprowadzenie w tematykę. Przedmiotem studium stała się prasa centralnych związków samorządu terytorialnego, ukazująca się w latach 1919-1939. Są to periodyki organizacji samorządowych o zasięgu ogólnopolskim, skupiających jednostki międzykomunalne [8, s. 234-260]. Były nimi Związek Miast Polskich, Związek Gmin Wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej oraz Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej.

Szczegółowemu oglądowi poddałem tygodnik ogólnopolskich organizacji powiatowych – „Samorząd” (1919-1939), miesięcznik działaczy municypalnych – „Samorząd Miejski” (1921-1939) oraz kwartalnik poświęcony teorii i życiu komunalnemu – „Samorząd Terytorialny” (1929-1939). Tytuły te wybrałem jako najbardziej reprezentatywne dla ogólnopolskiej prasy samorządowej dwudziestolecia międzywojennego, gdyż były związane z największymi organizacjami samorządowymi, reprezentującymi sejmiki powiatowe, powiaty, miasta, gminy i gromady oraz stanowiły egzemplifikacje różnych typów periodyków: tygodnika, miesięcznika i kwartalnika. Z typologią częstotliwości ukazywania się łączy się typologia charakteru periodyków: informacyjnego, popularno-naukowego i specjalistycznego – naukowego.

Podjęwając się tego tematu, w pierwszej kolejności metody bibliograficzne przydatne mi były – jak każdemu badaczowi historii prasy – do przygotowania zestawienia określającego stan badań, lokalizację

i kompletność badanych tytułów, a także ich obecności w literaturze, opracowaniach bibliograficznych oraz zasobach archiwalnych.

Pierwszym z działań badawczych, w których wykorzystałem techniki, a zarazem źródła bibliograficzne, było sprawdzenie i skompletowanie materiału głównego w postaci zespołów badanych czasopism. Podczas przygotowywania bibliograficznego zestawienia zasobów analizowanej przeze mnie prasy, zwróciłem uwagę na obecne pod tym samym tytułem inne czasopisma, ukazujące się przed powstaniem omawianych organów prasowych⁸. Bibliograficzny wykaz dostępności analizowanych periodyków pozwolił usystematyzować przedmiot badań i rozpoznać pierwsze istotne wyzwania badawcze.

Odniesienia do czasopism związków samorządowych często odnajdujemy na łamach publikacji dotyczących samorządu komunalnego (terytorialnego), pióra badaczy samorządu, dla których przy braku zasobów archiwalnych czasopisma te są podstawowym i cenionym źródłem informacji⁹. Mimo wnikliwych kwerend nie odnotowałem w zestawieniu prawie żadnych prac poruszających problematykę periodyków samorządowych. Przez długie lata nie budziły one większego zainteresowania badaczy¹⁰. W trakcie przygotowania wstępnego opracowania, natknąłem się na kilka publikacji będących bibliografiami specjalnymi poświęco-

⁸ Taka sytuacja miała miejsce w przypadku tytułu „Samorząd”, który ukazywał się wcześniej w latach 1881-1887 we Lwowie, w roku 1915 w Warszawie, a w 1918-1919 wydawany był w Lublinie. Podobna sytuacja miała miejsce w „Samorządem Miejskim”, który wcześniej wydany został w 1918 roku w Warszawie.

⁹ Zob. np. T. Bigo: *Związki publiczno-prawne w świetle ustawodawstwa polskiego*. Warszawa 1928; J. Panejko: *Geneza i podstawy samorządu europejskiego*. Wilno 1934; D. Sieradzka: *Samorząd komunalny woj. śląskiego 1920-1939. Aspekty polityczne i narodowościowe*. Gliwice 1992; S. Wójcik: *Samorząd terytorialny w XX wieku*. Lublin 1999; J. Tarno: *Samorząd terytorialny w Polsce*. Warszawa 2002; M. Grzybowska: *Decentralizacja i samorząd w II Rzeczypospolitej*. Kraków 2003; R. Szwed: *Centralne związki samorządowe w Polsce (1917-2003). Związek Miast Polskich. Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej – Związek Powiatów Polskich. Związek Gmin Wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej*. Częstochowa 2003; S. Wykrętowicz: *Samorząd w Polsce. Istota, formy, zadania*. Wyd. 3. Poznań 2004; E. Zieliński: *Samorząd terytorialny w Polsce*. Wyd. 2. Warszawa [2004].

¹⁰ Po dzień dzisiejszy mało wiemy o różnorodnym charakterze tych wydawnictw, gdyż są to problemy nie w pełni rozpoznane. Odnalazłem jeden tylko artykuł – autorstwa Ryszarda Szweada – zajmujący się tą problematyką, który w ogólny sposób charakteryzuje zagadnienie. Zob. R. Szwed: *Centralna prasa samorządowa w Polsce w latach 1918-1939*. W: *Polska – Europa – świat XX wieku. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Włodzimierzowi Bonusiakowi, w czterdziestolecie Jego pracy twórczej*. Red. W. Wierzbieńca. Rzeszów 2005, s. 635-644.

nyymi samorządowi terytorialnemu¹¹. Publikacje te, choć wykorzystują periodyki samorządowe, są w dużym stopniu niekompletne. Dlatego konieczne było także przejrzanie zasobów archiwalnych. Powstało więc pierwsze – wykorzystujące źródła i techniki bibliograficzne – zestawienie źródeł do badań nad prasą centralnych związków samorządowych.

Z uwagi na nikły stan badań nad zagadnieniem, zasadnicze znaczenie w moich badaniach miały: analiza archiwalnych egzemplarzy kompletnych roczników „Samorządu”, „Samorządu Miejskiego” oraz „Samorządu Terytorialnego”, a także osobno ewidencjonowanych stałych dodatków do tych pism¹². Do analizy pozyskałem również egzemplarze archiwalne wcześniejszych „Samorządów”: 1) z lat 1881-1887, 2) z roku 1915 oraz 3) wydawanego w okresie 1918-1919 lubelskiego poprzednika ogólnopolskiego tygodnika. Ponadto dotarłem do „Samorządu Miejskiego” z 1918 roku.

Jedną z podstawowych metod opracowania wybranych tytułów stała się metoda bibliograficzna. Przydatna była do stworzenia – przy wykorzystaniu zasadniczego materiału – bibliografii zawartości omawianych czasopism. W przypadku badanych tytułów wybór koncepcji był wyjątkowo niełatwy, gdyż czasopisma te różnią się w znaczący sposób wieloma elementami. Były nimi: objętość, okres ukazywana się, częstotliwość, odmienna grupa odbiorców, w związku z tym niejednorodna była też tematyka oraz zastosowane gatunki piśmiennicze.

Pierwszą grupę z wymienionych problemów, która nie usprawniła wyboru metody, okazała się objętość oraz częstotliwość wydawania omawianych czasopism. Jak wynikało ze szczegółowej bibliograficznej analizy objętości, materiał – który wymagał opracowania – stanowił imponującą objętościowo zespół treści zawarty na blisko 47 000 stronach. Najbardziej rozbudowany przedstawiał wychodzący najdłużej – bo 21 lat – a przy tym ukazujący się najczęściej, tygodnik „Samorząd”, którego łączna objętość – przy 962 numerach – liczyła prawie 18 000 stron, wydanych w formacie introligatorskim 2°. Kolejne chronologicznie i objętościowo były publi-

¹¹ Zob. np. A. Suligowski: *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku. Poprzedzona słowem wstępem i rzutem oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX i pierwszego dziesięciolecia XX wieku*. Warszawa 1911; S. Podwiński: *Bibliografia polskiej literatury o samorządzie terytorialnym (1860 - I VIII 1925)*. Warszawa 1926; S. Łoza: *Hoesika „Bibliografia prawnicza polska 1918-1928”*. Warszawa 1930; A. Wiktorowska: *Polska bibliografia prawnicza samorządu terytorialnego 1840-1983*. Wrocław 1986.

¹² Są nimi: „Biuletyn Ogrodniczy”, „Biuletyn Urbanistyczny”, „Biuletyn Wodociągowo-Kanalizacyjny”, „Biuletyn Związku Pracowników Komunalnych Rzeczypospolitej Polskiej”, „Gmina i Wieś”, „Przegląd Tygodniowy” („Przegląd Samorządowy”), „Przyjaciel Zdrowia”, „Nasza Gmina”, „Ubezpieczenia, Odbudowa, Pożarnictwo”, „Wieś i Gmina”, „Zdrowotność Publiczna”. Przy badaniu pism wykorzystano metodę bibliograficzną – bibliografię zawartości czasopism, wraz ze spisami pomocniczymi.

kowany przez 19 lat miesięcznik „Samorząd Miejski”, którego objętość – przy 305 zeszytach – liczyła prawie 23 000 stron oraz drukowany najkrócej, gdyż 11 lat, kwartalnik „Samorząd Terytorialny”, obejmujący przy 6 250 stron w 41 zeszytach. Obydwa tytuły ukazywały się w introligatorskim formacie 8°, czyli *octavo*. Dodatkowo poszczególne czasopisma – z uwagi na ich długi cykl wydawniczy i niełatwą sytuację polityczno-ekonomiczną w Drugiej Rzeczypospolitej – notowały poważne wahania związane zarówno z objętością poszczególnych roczników, jak i ich periodyzacją¹³.

Tematyka poruszana w badanych czasopismach – choć orbitowała wokół szeroko pojętych spraw samorządowych – w ramach poszczególnych tytułów prezentowała niemałe różnice. Wydawane periodyki – o czym wspominałem – miały odmienny charakter: popularny nawiązujący do prasy codziennej, popularnonaukowy oraz naukowy. Jako organy prasowe organizacji samorządowych – zrzeszających przedstawicieli różnych szczebli samorządu terytorialnego – czasopisma miały jasno wyznaczony kierunek oddziaływania, czyli grupę odbiorców. Do niej dostosowany był też charakter tytułów. Tygodnik „Samorząd”, jako organ działaczy powiatowych, przyjął koncepcje pisma powszechnego, publicystycznego i informacyjnego, zbliżając się charakterem, a także wyglądem do gazety. Intensyfikowało to dobór adekwatnych form piśmiennictwa zaczerpniętych z prasy codziennej. Jeśli pojawiały się tam publikacje obszerniejsze, dzielono je na części. Jako organ prasowy Związku Miast Polskich, miesięcznik „Samorząd Miejski” w pierwszym rzędzie adresowany był do działaczy municypalnych. Przyjął koncepcję czasopisma popularyzującego tematykę związaną z miastem i bardzo szerokim zakresem kompetencji samorządu jednostek miejskich. Z uwagi na mniejszą periodyczność i bardziej specjalistyczną problematykę samorządów municypalnych na łamach periodyku spotkać można było – obok problematyki informacyjnej, przeglądów prawnych i piśmienniczych – obszerne formy, jak wielostronicowe artykuły omawiające problematykę związaną z profilem pisma. Często też na łamach „Samorządu Miejskiego” publikowano rozprawy o charakterze naukowym, fragmenty dysertacji i materiały statystyczne. Wyjątkowy tytuł wśród wybranych czasopism stanowił naukowy kwartalnik „Samorząd Terytorialny”. Stworzony został jako periodyk, w którym drukowano najważniejsze rozprawy naukowe, przeglądy prawne i bibliograficzne.

¹³ Prezentowane tu zestawienie ilościowe wykonane zostało na podstawie spisu dodatkowego, towarzyszącego bibliografii zawartości badanych czasopism. Spis w postaci tabelarycznej, rejestruje objętość każdego z numerów i zeszytów badanego zjawiska. Do opracowania zestawienia wykorzystano także metodę statystyczną. Szczegółowe opracowane dane prezentowane są w pracy doktorskiej [zob. 13, s. 179-180, 277-278, 345].

W ramach systemu centralnej prasy samorządowej zaobserwować można dużą różnorodność zastosowanych form prasowych, co nie mogło pozostać bez wpływu na koncepcję bibliografii zawartości badanych czasopism. Biorąc pod uwagę omówioną powyżej część aspektów intensyfikujących wybór modelu badawczego, za najtrafniejszą formę uznałem wykonanie niezależnych bibliografii zawartości czasopism i ich dodatków.

Metoda bibliografii zawartości prasy stwarza szerokie spektrum zastosowań i stać się może – w zestawieniu z innymi metodami stosowanymi w prasoznawstwie – wyjątkowym aparatem badawczym. W przypadku badań nad jednym tylko zagadnieniem metody i wspierające je bibliograficzne techniki badawcze mogą stać się głównym narzędziem.

Specyficzną formą refleksji nad historią prasy, wykorzystującą jako podstawową metodę bibliograficzną są – poświęcone głównie jednemu tytułowi – monografie bibliograficzne. Zbigniew Żmigrodzki uważa, że są to studia naukowe, przedstawiające wyniki badań nad jednym tylko dokumentem (książką bądź czasopismem), rozpatrywanym i analizowanym na podstawie metod bibliograficznych, we wszystkich aspektach wydawniczo-formalnych i treściowych [21, s. 40]. Jako przykłady podaje *Pierwszą książkę polską. Studium bibliograficzne* Ludwika Bernackiego [4] i *„Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego” 1817-1830. Materiały bibliograficzne* Aleksandra Birkenmajera [5]. Monografię bibliograficzną dotyczącą czasopism omówiła Agnieszka Bajor w opublikowanej rozprawie doktorskiej *Monografia bibliograficzna. Analiza modelowa* [2] oraz książce *Z zagadnień form bibliografii. Monografia bibliograficzna* [3]. Jej zdaniem: „wśród monografii bibliograficznych czasopism występują największe różnice formalne” [2, s. 85]. „Monografie bibliograficzne jednego czasopisma” dzieli na dwa podtypy: „monografię bibliofilską” [2, s. 88] oraz „monografię bibliograficzną w formie bibliografii zawartości czasopisma” [2, s. 90].

Pierwszy podtyp jest reprezentowany przez wspomnianą rozprawę Birkenmajera o „Roczniku Wojskowym”, która opisuje przede wszystkim aspekty będące przedmiotem zainteresowania bibliofilskiego. „Głównym celem autora stało się wskazanie odmian (mutacji) wydań w niektórych rocznikach, różnic w ilości i jakości materiałów zdobniczych (tablic), gatunku papieru i sposobu wykonania karty tytułowej. Monografia miała więc skupić uwagę na opisie zewnętrznej strony czasopisma” [3, s. 89].

Drugi podtyp to monografia bibliograficzna w formie bibliografii zawartości czasopism. Jej przykładem jest praca Elżbiety Aleksandrowskiej *„Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1770-1777. Monografia bibliograficzna* [zob. 1]. Aleksandrowska opisuje m.in. historię powstawania czasopisma, szatę graficzną, formę wydawniczą, częstotliwość ukazywania się, nakład, paginację, redakcję, autorów, analizuje czasopismo pod kątem treściowym, typograficznym i ilościowym oraz zamieszcza biblio-

grafię zawartości czasopisma [1, s. I-XXI]. Bajor podaje, że we wstępnej rozprawie Aleksandrowska zauważa, iż „wszystkie badania podporządkowane były tematowi rozprawy, starały się rozwikłać zagadki związane z historią i funkcjonowaniem periodyku. Po tej wstępnej rozprawie, w której znalazły się wyniki wielu analiz: biograficznych, archiwalnych, typograficznych, porównawczych, autorka w sposób niezwykle wnikliwy starała się ująć zawartość czasopisma oświeceniowego” [2, s. 90].

Pojawiły się także próby spojrzenia z wykorzystaniem elementów obydwu podtypów analizy monograficznej¹⁴. Niemniej brak jest powszechnego zastosowania tej wydaje się pojemnej koncepcji badania historii prasy.

W badaniach nad historią prasy wykorzystanie warsztatu bibliograficznego powinno stać się nieodzownym elementem wyczerpujących i szczegółowych studiów czasopiśmienniczych. Metody oraz techniki bibliograficzne stwarzają szerokie spektrum zastosowania, a połączone z innymi narzędziami, wspierającymi działania badawcze, stanowią wyjątkowy aparat przydatny w badaniach nad zjawiskiem społecznym, jakim jest prasa. Przytoczone przykłady stanowią jedynie szkic przybliżający możliwości zastosowania metody bibliograficznej do prowadzenia rozważań naukowych z zakresu historii prasy. Tekst nie ma ambicji do prezentowania kompletnej wypowiedzi metodologicznej, a jedynie grupę przemyśleń mających pobudzić dyskusję nad szerszym wykorzystaniem bibliografii w badaniach prasoznawczych, a także bibliologicznych poświęconych materiałowi czasopiśmienniczemu.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Aleksandrowska E.: „*Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*” 1770-1777. *Monografia bibliograficzna*. Wyd. 2. Warszawa 1999. ISBN 83-87456-48-9.
- [2] Bajor A.: *Monografia bibliograficzna. Analiza modelowa*. Częstochowa 2003. ISBN 83-89401-00-2.
- [3] Bajor A. *Z zagadnień form bibliografii. Monografia bibliograficzna*. Warszawa 2005. ISBN: 83-89316-38-2.
- [4] Bernacki L.: *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne*. Lwów 1918.
- [5] Birkenmajer A.: „*Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego*” 1817-1830. *Materiały bibliograficzne*. Kraków 1925.

¹⁴ Próbą realizacji tej koncepcji zająłem się w – przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Danuty Sieradzkiej – pracy magisterskiej pt. „*Samorząd Miejski*” (1921-1939). *Próba monografii bibliograficznej*; Zob.: [12] i [14].

-
- [6] *Encyklopedia wiedzy o książce*. Red. nac. A. Brikenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski. Wrocław 1971.
- [7] *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Red. J. Maślanka. Wrocław 1976.
- [8] Grochowski R.: *Centralne związki samorządowe. „Kalendarz Samorządowy na Rok 1929”*. Warszawa 1929, s. 234-260.
- [9] Kafel M.: *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*. Warszawa 1969.
- [10] Kafel M.: *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*. Warszawa 1969.
- [11] Kolasa W. M.: *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918-1939. Cz. 1, Tendencje rozwojowe, typologia. „Rocznik Historii Prasy Polskiej”* T. 14 z. 1-2 (2011), s. 23-28. ISSN 1509-1074.
- [12] Makles K.: *„Samorząd Miejski”(1921-1939). Próba monografii bibliograficznej*. Katowice 2006. Maszynopis.
- [13] Makles K.: *Prasa Centralnych Związków Samorządowych w Drugiej Rzeczypospolitej. Studium historyczno-bibliologiczne*. Katowice 2011. Maszynopis.
- [14] Makles K.: *Samorząd Miejski i jego dzieje. „Rocznik Historii Prasy Polskiej”* T. 14 z. 1-2 (2011), s. 89-109. ISSN 1509-1074.
- [15] Makles K.: *Zagadnienia bibliograficzne na łamach „Samorządu Miejskiego” (1921- 1939). „Studia Bibliologiczne”*. T. 19 (2011), s. 103-114. ISSN 0860-8164.
- [16] *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*. Pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej, H. Sawonika. Warszawa 1963.
- [17] Skwirowska S.: *Bibliografia zawartości czasopisma. W: Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*. Pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawoniaka. Warszawa 1963, s. 346-366.
- [18] Spaleniak W.: *Metody badawcze w prasoznawstwie. W: Metodologia bibliotekoznawstwa i informacji naukowej. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej oraz Bibliotekę Główną UAM 17-18 XII 1974 r.* Red. S. Kubiak. Poznań 1976, s. 171-180.
- [19] Tetelowska I.: *Próba określenia przedmiotu nauki o środkach masowego przekazu informacji. „Zeszyty Prasoznawcze”* 1965 [nr] 1, s. 3-16. ISSN 0555-0025.
- [20] Żmigrodzki Z.: *Przygotowanie spisu bibliograficznego. W: Bibliografia. Metodyka i organizacja*. Pod red. Z. Żmigrodzkiego. Warszawa 2000, s. 125-147. ISBN 83-87629-43-X.

- [21] Żmigrodzki Z.: *Typologia i klasyfikacja opracowań bibliograficznych*. W: *Bibliografia. Metodyka i organizacja*. Pod red. Z. Żmigrodzkiego. Warszawa 2000, s. 35-45. ISBN 83-87629-43-X.
- [22] Żmigrodzki Z.: *Wiadomości ogólne*. W: *Bibliografia. Metodyka i organizacja*. Pod red. Z. Żmigrodzkiego. Warszawa 2000. ISBN 83-87629-43-X.

Karol Makles

Department of Book and Library History
Institute of Library and Information Science
University of Silesia in Katowice
e-mail: karol.makles@us.edu.pl

**BIBLIOGRAPHIC TOOLS FOR PRESS HISTORY RESEARCH WITH THE
EMPHASIS ON THE PERIODICALS OF CENTRAL SELF-GOVERNMENT
UNIONS IN THE SECOND POLISH REPUBLIC****ABSTRACT:**

The paper presents the possibilities of using bibliographic methods and techniques in press history research. The focus is put on the description of bibliographic tools at different stages of press researcher work. Attention is drawn to the possibility of using bibliographic techniques as a basis of press history research, the main monographic method for studying publications and a valuable source of information that is useful for further research. As a case in point, some research of the history of central self-government unions in the Second Polish Republic is used.

KEYWORDS:

Bibliography. Bibliographic method. Bibliographic monograph. District government. Methodology and history of the press. Municipal government. Press content bibliography. Press of central self-government unions (1918-1939). Self-government body.